

ŠTÚDIE / STUDIES

ROK 1939 V SLOVENSKEJ ARCHEOLÓGII

Martin Neumann*

**Katedra archeológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02, Bratislava, martin.neumann@uniba.sk*

Abstract: Year 1939 in Slovak archaeology. At the beginning of 1939 Slovak archaeology celebrated already 20 years of its existence in the independent state. New university, residing in Bratislava, trained young scientific generation. Scientific ambitions of university board of professors were fulfilled in the Slovak Homeland Museum, which competed with the Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin. However, neither of them could substitute the institution, which could concentrate exclusively on archaeological issues. It had changed in 1939, when the State Archaeological Institute in Turčiansky Sv. Martin was founded. However, its material support as well as the inner structure did not reflect the role and conditions, which it had to face in changing social and political environment.

Key words: History of Archaeology, State Archaeological Institute, Slovak National Museum, Slovak Homeland Museum, Comenius University

Abstrakt: V roku 1939 mala za sebou archeológia na Slovensku už vyše 20 rokov vývoja v samostatnom štáte. V Bratislave už dve desaťročia fungovala univerzita, ktorá vzdelávala mladý vedecký dorast. Vedecké ambície profesorského zboru naplňalo Slovenské vlastivedné múzeum, ktoré konkurovalo Slovenskému národnému múzeu v Turčianskom Sv. Martine. Avšak žiadna z týchto ustanovizní nedokázala suplovať funkciu inštitúcie, ktorá by sa koncentrovala výhradne na archeológiu. Zlom nastal až v roku 1939, kedy vznikol Štátny archeologický ústav so sídlom v Turčianskom Sv. Martine. Jeho materiálne zabezpečenie a personálne obsadenie však nezodpovedalo poslaniu a úlohám, ktoré pred ním v meniacich sa spoločenských a politických podmienkach stáli.

Kľúčové slová: história archeológie, Štátny archeologický ústav, Slovenské národné múzeum, Slovenské vlastivedné múzeum, Univerzita Komenského

1. Úvod

Rok 1939 rezonuje v slovenských dejinách z viacerých príčin. Nespája sa totiž len s počiatkom v poradí už druhého celosvetového konfliktu, no i so vznikom samostatného Slovenského štátu. Založenie nového štátneho útvaru a predchádzajúce odtrhnutie južnej časti územia bývalej Československej republiky v predošlom roku nieslo so sebou mnohé výzvy, na ktoré bol nútený mladý štát reagovať – od iniciovania vzniku inštitúcií, ktoré v období existencie Československej republiky boli pod centrálnym riadením z Prahy, cez kvalitné dopravné prepojenie všetkých regiónov až po zabezpečenie potravinovej samostatnosti nového štátu. Tieto udalosti sa zákonite prejavili i na živote v tom čase na Slovensku ešte stále mladého vedného odboru – archeológie – a do veľkej miery ovplyvnili jej ďalší vývoj.

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime vykresliť stav, v akom sa nachádzala archeológia na území vtedajšej Slovenskej krajiny (6. október 1938 – 14. marec 1939), Slovenského štátu (14. marec 1939 – 21. júl 1939), resp. Slovenskej republiky (21. júl 1939 – 1945).¹ Ako základný chronologický rámec pritom poslúžil už spomenutý „prelomový“ rok 1939. Pozornosť bolo zacielená na nosné a formujúce inštitúcie, ktoré v sledovanom období výraznou mierou pôsobili na vývoj a ďalší rozvoj archeologického oboru. V prípade konca 30. rokov 20. storočia išlo o Archeologický seminár na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Slovenské vlastivedné múzeum v Bratislave, Slovenské národné múzeum v Turčianskom Sv. Martine a na neho naviazaný Štátny archeologický ústav. Je nevyhnutné uviesť, že možnosti spracovania udalostí viažucich sa k uvedeným inštitúciám do veľkej miery závisia od zachovaných a dostupných prameňov. Tie sú zastúpené najmä krátkymi či dlhšími dobovými správami v odbornej tlači, novinovými správami, no najmä zachovanou úradnou administratívou a korešpondenciou uloženou v archívnych fondoch sledovaných pôvodných či nástupníckych inštitúcií. Selektívny výber a uchovanie úradnej agendy skúmaných inštitúcií dovoľuje rekonštrukciu inštitucionálnych dejín len do istej miery, aj to častokrát bez možnosti dešifrovania osobného zástoja priamych účastníkov deja. Napriek tomu sa na základe dochovaných historických prameňov pokúsime o čo najplastickejšie zobrazenie skutočnosti s cieľom čo najviac ju priblížiť dnešnému čitateľovi.

2. Archeológia v univerzitnom prostredí

Mladý vedecký dorast bol vychovávaný na Univerzite Komenského v Bratislave², kde už od akademického roka 1929/30 fungoval samostatný Archeologický seminár. Na jeho čele stál český profesor pôvodom z Dolného Bradla – Jan Eisner.³ Priestory Archeologického seminára sa v roku 1939 nachádzali na Šafárikovom námestí v budove bývalej Obilnej burzy. Cesta k získaniu tohto (po dlhom čase stáleho a nemenného) sídla však nebola jednoduchá.⁴ Od svojho založenia sídlil Archeologický seminár na Reichardovej ulici č. 33, kde sa o spoločné priestory delil so Štátnym československým dievčenským reformným reálnym gymnáziom. O podmienkach, v ktorých sa muselo prednášať, svedčí výročná správa gymnázia za školský rok 1936/37. Priestory, ktoré sa pre gymnázium uvoľnili definitívnym presunom Filozofickej fakulty, tu boli opísané ako dost' tmavé (nachádzali sa v suteréne), takže sa v miestnostiach muselo stále svietiť.⁵ Sídllo archeologického seminára sa však minimálne od akademického roka 1930/31 nachádzalo na 1. poschodí budovy.⁶ Nasledujúci akademický rok 1931/32 bola Filozofická fakulta v dôsledku tlaku rodičov gymnaziálnych študentov prinútená opäť zmeniť svoju adresu.⁷ Dočasné pôsobisko našla fakulta na viacerých adresách. Archeologický seminár sa presídlil na neďalekú Špitálsku ulicu č. 40 do tzv. Machotovho domu (Obr. 1). V dodnes existujúcej budove (v tom čase to bola novostavba) sa nachádzalo železiarstvo „EAS“, Dom dobrého prádla „Sponer“, ambulancia pôrodníčky MUDr. Margity Spiegel-Diamant či Centrálna správa verejnozákladinných majetkov v Bratislave.⁸

1 Zákon o autonómii Slovenskej krajiny č. 299/1938 Zb. bol prijatý až 22. novembra 1938. Dňa 21. júla 1939 bola zákonom č. 185/1939 Sl. z. schválená ústava, ktorá zakotvovala názov nového štátneho celku – Slovenská republika (*Hubenák a kol. 1973*, 432; *Letz 2012*, 12, 34, 66).

2 V roku 1940 bola Univerzita Komenského na základe zákona č. 168/1940 Sl. z. premenovaná na Slovenskú univerzitu. Tento názov niesla až do roku 1954, kedy sa vrátila späť k svojmu pôvodnému názvu (*Vojáček – Kolárik – Gábris 2011*, 38).

3 Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1929-30. Bratislava 1929, 23.

4 Slávnostné otvorenie novej budovy na Šafárikovom námestí sa konalo 11. marca 1937 (*Paulinyiová 1969*, 295).

5 XVIII. výročná zpráva Masarykovho št. čl. reál. gymnázia v Bratislave za školský rok 1936/37. Bratislava 1937, 27.

6 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1930–31. Bratislava b.r., 36.

7 Presun fakulty (spoločne s archeologickým seminárom) začal už v júli 1931. Za úspešnou iniciatívou združenia rodičov gymnaziálnych študentov stál vysoký štátny úradník a predseda rodičovského združenia Jaroslav Mezník.

JUDr. Jaroslav Mezník (1884–1941) – pôvodom z moravského Křížanova. Po vzniku Československa pôsobil ako trnavský hlavný slúžny (1919–1920), o rok neskôr už pracoval na Úrade Ministra Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska (šéf Prezídia krajinského úradu). V rokoch 1934–1937 bol viceprezidentom Podkarpatskej Rusi a v rokoch 1937–1938 jej viceguvernerom a prednostom tunajšieho krajinského úradu. Počas Protektorátu zastával v roku 1941 pozíciu moravského krajinského prezidenta (*Martínek 2010*, 25; *Kozelka 2007*, 64; *Bandoľová a kol. 2018*, 188).

8 Otvorenie obchodu „EAS“. Slovenský denník, 9. august 1931, roč. 14, č. 181, s. 10.

Dom dobrého prádla „Sponer“. Ľudový denník, 11. september 1935, roč. 2, č. 96, s. 4.

Lekársky oznam. Slovenský denník, 29. marec 1931, roč. 14, č. 74, s. 5.

Prenájom záhrady v Šali. Ľudová politika, 26. júna 1938, roč. 14, č. 145, s. 4.

Obr. 1. Machotov dom na Špitálskej ulici. Bývalé sídlo Archeologického seminára. Foto: M. Neumann 2019.

Fig. 1. Machota's House on Špitálska street. Former seat of Department of archaeology. Photo: M. Neumann 2019.

niach č. 1–3. Na učebné účely bola využívaná i posluchárň a amfiteáter P. J. Šafárika na 1. poschodí.

V novom a reprezentatívnejšom prostredí sa kontinuálne pokračovalo v prednáškovej činnosti Archeologického seminára. V zimnom semestri akademického roka 1938/39 ohlásil J. Eisner prednáškový cyklus s názvom *Európa v dobe bronzovej*. Prednáška mala byť 3-hodinová a mala sa konať v posluchárni Archeologického seminára. Na rovnakom mieste sa konalo i *Archeologické praktikum*, ktoré bolo týždenne dotované 2 hodinami.¹² V letnom semestri sa pokračovalo v spomenutom cykle i praktiku ďalej.¹³ Náplň archeologického praktika určovali Stanovy archeologického seminára, ktoré v roku 1930 vypracoval J. Eisner.¹⁴ Na základe nich mali počas praktika prebiehať debaty o nových publikáciách, mali sa prednášať referáty, kultúrne zaraďovať archeologické nálezy, navštevovať významné náleziská v okolí Bratislavy, zbierky a laboratóriá v múzeách, predovšetkým však Slovenského vlastivedného múzea.¹⁵ Skúsenejší študenti (členovia seminára) mohli vypracovávať písomné práce, ktoré mohli byť aj finančne odmenené. K dispozícii im bola poskytnutá knižnica a archeologická zbierka.¹⁶ Za obe pritom osobne ručil riaditeľ seminára, ktorému stála poruke vedecká pomocná sila. ňou bol v tomto akademickom roku Vojtech Szöke.¹⁷

Predzvest'ou ďalších zmien na univerzitnej pôde bolo nariadenie česko-slovenskej vlády č. 382/1938 Sb. z 23. decembra 1938, ktorým bol upravený pomer českých zamestnancov v Slovenskej krajine. Na základe § 1 mali byť štátni zamestnanci českej národnosti prevzatí do služieb krajiny českej alebo moravsko-sliezskej. Predchádzalo mu rozhodnutie vlády Slovenskej krajiny z 19. decembra 1938, ktorým boli českí profesori „daní

Prvé poschodie budovy poskytlo priestor kvestúre univerzity.⁹ O dve poschodia vyššie sa nachádzalo zázemie Archeologického seminára, no i seminára pre maďarskú filológiu.¹⁰ Netreba spomínať, že bytové priestory neboli prispôbené na výučbu. Seminárne knižnice boli totiž rozmiestnené po viacerých bytoch, poschodiach a chodbách. Keďže všetky uvedené priestory boli v súkromnom vlastníctve, musela si ich fakulta za vysoké nájomné prenajímať (*Paulinyiová 1969, 295*). Uvedený stav názorne demonštruje, v akých existenčných podmienkach musel Archeologický seminár fungovať. Situácia bola vyriešená až o niekoľko rokov neskôr. V akademickom roku 1936/37 sa Filozofická fakulta spoločne s Archeologickým seminárom presunula do upravenej budovy obchodného paláca na Šafárikovom námestí.¹¹ Posluchárne Filozofickej fakulty sa v jej novom sídle nachádzali na prízemí v učeb-

9 Poslucháčom univerzity. *Slovenský denník*, 18. september 1931, roč. 14, č. 214, s. 5.

10 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1931–32. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1931–32. Bratislava b.r., 69.

11 Hoci slávnostné otvorenie novej budovy na Šafárikovom námestí sa konalo 11. marca 1937, Filozofická fakulta UK sa do budovy Obilnej burzy presťahovala už na jeseň 1936 (*Grífová – Hernando 2019, 102*).

12 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1938–39. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava b.r., 102.

13 Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v letnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava 1939.

14 Stanovy boli schválené výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety dňa 12. mája 1930 pod číslom 56.937/30-IV-1. Archív UK v Bratislave, f. Rektorátu UK v Bratislave II., reg. zn. C/9, Zprávy o vývoji jednotlivých ústavov. Schválenie stanov proseminára pre maďarskú filológiu a pre seminár archeologický 1929–30, j. č. 1691/1929–30, škat. č. 96.

15 Výber tohto múzea je pochopiteľný z viacerých dôvodov. Okrem jeho pomernej blízkosti k budove Univerzity spájala J. Eisnera s týmto múzeom dlhodobá spolupráca v časoch predvojnovnej Československej republiky (*Kraskovská 1994, 175*).

16 K histórii zbierky pozri *Neumann 2019, 105–108*.

17 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1938–39. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava b.r., 58.

k dispozícii“ ústrednej vláde v Prahe (Štulrajterová 2017, 58). Oba uvedené právne predpisy sa týkali aj českých profesorov pôsobiacich na Univerzite Komenského. Najcititeľnejšie bola týmto rozhodnutím postihnutá Filozofická fakulta, kde pôsobilo najviac profesorov českej národnosti.

Uvedené udalosti naznačovali, že v letnom semestri akademického roka 1938/39 sa situácia v archeologickom seminári výrazne zmení. Zamestnanci s českou národnosťou mali byť zbavení služby najneskôr dňom 31. marca 1939.¹⁸ Napriek tomu však J. Eisner zotrval v služobnom pomere voči Univerzite Komenského do konca letného semestra. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO) totiž prepustilo J. Eisnera ako zamestnanca českej národnosti zo služieb Slovenského štátu až ku dňu 30. júna 1939.¹⁹ Len o pár dní neskôr (14. júla) sa podarilo habilitovať sa za súkromného docenta Vojtechovi Budavárymu²⁰, niekdajšiemu žiakovi J. Eisnera.²¹ Napriek predchádzajúcim udalostiam aj v zimnom semestri akademického roka 1939/40 zostával J. Eisner naďalej vedený ako riaditeľ Archeologického seminára a to v pozícii suplujúceho profesora.²² Zdôvodniť to možno tým, že Ministerstvo školstva a národnej osvety výnosom zo dňa 3. októbra 1939 poverilo J. Eisnera suplovaním prednášok a seminárnych cvičení.²³ J. Eisner však už v tom čase pobýval v Prahe, kde prednášal pravekú archeológiu (Sláma 1991, 120). Cestovať za hranice protektorátu nesmel, keďže nemal ešte protektorátne občianstvo, v dôsledku čoho mu nemohol byť ani vystavený cestovný pas. Definitívne zmarilo tento plán zatvorenie českých vysokých škôl.

Zmenené štátoprávne podmienky ako i militarizácia v Európe sa odrazili i priamo v živote študentov archeológie. Od letného semestra roku 1939 bol pre riadnych i mimoriadnych študentov 1. ročníka povinný zápis predmetu *Nauka o obrane štátu* v rozsahu 2 týždenných hodín. Oslobodení od neho boli len študenti starší než 30 rokov ako i tí, ktorí už absolvovali povinnú 18-mesačnú vojenskú prezenčnú službu. Študenti sa museli povinne zúčastňovať aj pochodových cvičení.²⁴ Povinným predmetom bol branný výcvik, ktorý sa realizoval v študentských výcvikových táboroch. Jeho dĺžka bola 14 dní a zúčastňovali sa ho študenti 1., 2. a 3. roka štúdia po skončení letného semestra. Vyššie ročníky navštevovali výcvikový tábor už len každý druhý rok a to v dĺžke 6 dní. Pred vstupom na štúdium sa museli všetci študenti povinne podrobiť zdravotnej prehliadke, ktorú organizoval Študentský zdravotný ústav. Študent, ktorý neabsolvoval túto prehliadku (a nedostal pečaťku do indexu), nemohol byť následne zapísaný na štúdium.²⁵

3. Archeológia v múzejnom prostredí

V predvojnových rokoch sa profesionálna archeologická činnosť sústreďovala predovšetkým na pôde múzeí – Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave²⁶ a Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine²⁷.

18 § 2, ods. 2 Vládneho nařízení č. 382 ze dne 23. prosince 1938 o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské.

19 J. Eisner sa o svojom prepustení dozvedel začiatkom mája 1939. Protektorátne Ministerstvo školstva a národnej osvety preradilo J. Eisnera na základe odst. 1, § 2 vládneho nariadenia č. 379/1938 Zb. z. a. n., resp. podľa § 2, odst. 2, bodu b) vládneho nariadenia č. 32/1939 Sb. II na služobné miesto riadneho profesora na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity v Prahe. Tu mu prof. J. Schránil prenechal prednášky o obdobiach paleolitu až doby laténskej (Sláma 1991, 120).

20 Neskôr známemu pod menom Budinský-Krička.

21 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisii podľa stavu na začiatku štud. roku 1940–41. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1940–41. Bratislava b.r., 36.

Podobný problém museli už o 6 mesiacov skôr riešiť v prípade iných seminárov. Pozri Paulinyiová 1969, 316.

22 Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisii podľa stavu na začiatku štud. roku 1939–40. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1939–40. Bratislava b.r., 45.

23 Tento krok bol v tom čase nevyhnutný, keďže viaceré odbory nedisponovali dostatočným množstvom vhodných kandidátov na posty docentov a profesorov. Niektoré odbory, ako napríklad estetika, národopis, dejiny umenia či hudobná veda sa dokonca prestali prednášať (Paulinyiová 1969, 317; Štulrajterová 2017, 59).

24 Minimálne troch ročne.

25 Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v letnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava 1939, 50, 53–54.

26 Na čele archeologického odboru múzea stál J. Eisner (Gažo a kol. 1968, 17; Kraskovská 1994, 175).

27 Na čele historického odboru múzea stál V. Budaváry. Do správy odboru patrila archeológia, numizmatika, kultúrna história, Národná galéria slovenská a archív (Rybecký 1983, 162).

Dlhšiu tradíciu malo nepochybne martinské múzeum, no jeho poloha nezohľadňovala aktuálny presun spoločenského, politického a kultúrneho centra do Bratislavy. V dôsledku toho bolo v Bratislave už v roku 1924 založené Slovenské vlastivedné múzeum.²⁸ Iniciátormi vzniku múzea bol pamiatkar Jan Hofman a historik Václav Chaloupecký (*Strelková 2003*, 124). Rovnako ako Slovenské národné múzeum bolo aj toto založené na spolkovom základe – financovanie bolo zabezpečené z príspevkov Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea a podporované Krajiným výborom, Ministerstvom školstva a národnej osvety a XV. bratislavskou župou (*Strelková 2003*, 124). Financovanie štátom bolo navyše podmienené tým, že materiál z výskumov (etnologických, archeologických, prírodovedných...) bude deponovaný priamo v múzeu (*Strelková 2003*, 129). Jedným z hlavných problémov múzea bolo, že nedisponovalo vlastnou budovou. V dôsledku toho bolo dočasne umiestnené v bývalom františkánskom kláštore v centre mesta. Problém s umiestnením sa riešil len veľmi pomaly. V roku 1927 získalo múzeum prvé priestory v budove Zemedelského múzea na Vajanského nábreží.²⁹ O 2 roky neskôr sa tam presťahovali aj rozsiahle archeologické a prírodovedné zbierky. V roku 1934 malo múzeum k dispozícii celé 3. poschodie, depozitáre a kancelárie v podkroví (*Strelková 2003*, 130). Práca v múzeu nebola honorovaná a bola dobrovoľná. Väčšinu dobrovoľníkov tvorili najmä českí profesori z neďalekej Univerzity Komenského (*Habovštiak 1989*, 5). Radili sa k nim napr. Dobroslav Orel, Antonín Václavík, Antonín Frank, Florián Babor, Vojtěch Nábělek, František Žákavec, Alois Kolísek, Vladimír Klecanda, Zdeněk Frankenberger, Josef Borovička, Jan Eisner či Vojtěch Ondrouch.³⁰ Časť z nich si prácou v múzeu kompenzovala nedostatočne vybudované pracoviská vo svojich domovských inštitúciách či svoje vlastné odborné ambície. Z hľadiska štruktúry sa Slovenské vlastivedné múzeum od svojho založenia skladalo z viacerých odborov – historicko-archeologického, národopisného, galerijného a prírodovedného. Tie sa mohli prípadne deliť na sekcie. V roku 1934 bola štruktúra odborov pozmenená. Vznikol tak odbor pravekej archeológie, historickej archeológie, galerijný odbor, národopisný odbor, zoologicko-botanický odbor a mineralogicko-geologický odbor (*Gažo a kol. 1968*, 16). Najväčšiu činnosť vykazoval archeologický odbor, a to najmä pod vedením J. Eisnera. Jeho vedecká pozornosť sa koncentrovala predovšetkým na západné Slovensko, čo dokazuje aj rozsiahly výskum slovanského pohrebiska v Devínskej Novej Vsi či na hrade Devín. Od augusta 1931 začala v múzeu na úseku historicko-archeologického odboru pôsobiť i Ľudmila Kraskovská (*Polla 1964*, 133). Pod vedením J. Eisnera začala triediť, dopĺňať a usporadúvať múzejné archeologické zbierky, čím bola nevedomky pripravovaná na blížiac sa vojnové roky. Po odchode českých kolegov z múzea koncom roka 1938 sa totiž sama musela chopiť vedenia odboru pravekej archeológie, historickej archeológie a galerijného odboru.³¹ V pozícii kustódky odboru pravekej archeológie zotrvala až do roku 1975 (*Zo života 1984*, 8).

Pendantom novozriadených bratislavských múzeí bolo martinské Slovenské národné múzeum, ktorého korene siahali až do 19. storočia. Po vynútenom zatvorení Matice slovenskej v roku 1875 sa začali hľadať riešenia smerujúce ku kompenzácii stratených priestorov. V roku 1890 sa podarilo v Turčianskom Sv. Martine otvoriť Národný dom (neskôr známy len ako „Dom“), ktorý poskytol priestory na divadelnú činnosť a knižnicu. K nej sa pridružilo aj múzeum, ktorého prvé prírastky tvorili predmety zozbierané A. Kmeťom. Po roku 1893 sa zbierkové predmety z martinského „Domu“ stali základom múzea novozriadenej Muzeálnej slovenskej spoločnosti (*Jurkovič 1945*, 13–14).³² Spoločnosť mala mať charakter vedeckej inštitúcie či akejsi akadémie vied. Vedecká činnosť už bola organizovaná v odboroch, medzi ktoré patril i odbor pre pravek, starožitnosti a antropológiu (*Hýčko – Okáli – Polla 1968*, 9–10). Na čele každého odboru stál referent, ktorý príslušný odbor spravoval. Múzejné zbierky sa vďaka darom členov i nečlenov MSS neustále zväčšovali a postupne sa začala otvárať otázka stavby novej budovy múzea. Keďže uhorská vláda nepodporovala snahy MSS (skôr ich hatila),

28 Schôdza prípravného výboru bola zvolaná už v novembri 1923, zakladajúce zhromaždenie sa konalo až 12. marca 1924 (*Strelková 2003*, 123).

29 Zemedelské múzeum v Bratislave vzniklo podľa vzoru Československého zemědělského muzea v Prahe a bolo postavené na spolkovom základe. Keďže jeho založenie nieslo v sebe isté politikum (podpora čechoslovakizmu a agrarizmu – agrárna strana, resp. Republikánska strana poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu bola jadrom vládnych koalícií počas 1. Československej republiky), tešilo sa výdatnej finančnej podpore zo strany vlády. Členmi múzea boli taktiež mnohé politicky angažované osobnosti, napr. Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Ján Duchaj, Pavol Blaho, Vladimír Krno (*Strelková 2003*, 130–131).

30 Len ako zaujímavosť uvedme, že tajomníkom odboru historickej archeológie bol Antonín Loubal. Predsedom tohto odboru bol Josef Borovička (*Strelková 2003*, 125–128).

31 V roku 1940 sa Slovenské vlastivedné múzeum spojilo so Zemedelským múzeom, čím vzniklo Slovenské múzeum (*Jurkovič 1945*, 25; *Gažo a kol. 1968*, 16).

32 Ďalej uvádzané ako MSS.

museli sa nájsť iné cesty na financovanie jej činnosti. Vďaka finančným i materiálnym darom od podporovateľov MSS sa nielen podarilo rozširovať zbierky a knižnicu, no vyzbierala sa i potrebná suma na stavbu novej budovy múzea. Tá bola otvorená v roku 1908, no už v tom čase boli expozície preplnené exponátmi. S rozširujúcimi aktivitami MSS pribúdali i starosti. O zbierky sa bolo nutné odborne starať a viesť ich evidenciu. Hoci v roku 1909 bol prijatý prvý platený kustód – Václav Vraný, už v čase jeho prijatia bolo jasné, že múzeum vyžaduje viac pracovníkov. Prvá svetová vojna a vývoj v prvom desaťročí novovzniknutej republiky načas zbrzdili sľubný vývoj. Výraznejšiu aktivitu MSS naštartoval až jej nový predseda Karol Anton Medvecký a tajomník Ján Geryk. Ich cieľ bol daný predchádzajúcim vývojom – zintenzívniť zberateľskú a vedeckú činnosť, zabezpečiť financovanie múzea, no i zabezpečiť dôstojný priestor a starostlivosť pre neustále sa rozrastajúce múzejné zbierky.

Posledný z cieľov sa podarilo naplniť na začiatku 30. rokov 20. storočia, kedy bola otvorená nová budova Slovenského národného múzea (ďalej SNM). Už predtým sa však začali hľadať sily na spracovanie rozsiahlych múzejných zbierok. Jednou z nich bol i mladý Vojtech Budaváry, ktorý pôsobil v SNM od 1. septembra 1929 ako „odborník pre historický odbor“, resp. ako kustód historických zbierok (zaoberal sa však výlučne archeológiou).³³ Od 1. mája 1933 však nastúpil do služieb Československého štátneho archeologického ústavu v Prahe na post komisára štátnej osvetovej služby. To však vôbec nebránilo jeho občasnému návratu na Slovensko, kde viedol archeologické výskumy a staral sa o zbierky v SNM (avšak už nie vo funkcii kustóda). Výbor MSS sa všemožne snažil o jeho návrat do Turčianskeho Sv. Martina. V. Budaváry totiž dôverne poznal múzejné zbierky, podieľal sa na ich inventarizácii a aktívne sa zúčastňoval na archeologických výskumoch. Pravdepodobne aj na základe týchto skúseností s prácou V. Budaváryho odmietol výbor MSS uchádzačov o post archeológa v SNM.³⁴ Podmienky na návrat V. Budaváryho sa začali formovať až v druhej polovici roka 1938 v dôsledku snáh o finančné zabezpečenie SNM. Muzeálna slovenská spoločnosť sa dlhodobo usilovala o to, aby bolo SNM prevzaté do správy Slovenskej krajiny (*Výročná správa 1939*, 31–32; *Hyčko – Okáli – Polla 1968*, 14).³⁵ Financovanie múzea by sa tak dostalo do štátnych rúk, čím sa otvárala cesta na platenie odborných pracovníkov múzea a najmä dovtedy neuhonorovaných kustódov zo štátneho rozpočtu a nie z prostriedkov MSS. Kustódi jednotlivých oddelení by tak mohli byť priamymi zamestnancami múzea. S prevodom do štátnych rúk súhlasil aj Krajský výbor. Na zasadnutí výboru a zhromaždenia MSS, ktoré sa konalo 4. augusta 1938, boli stanovené podmienky tohto prevodu. V dňoch 7.–9. septembra vyslal Krajský úrad revíziu komisiu, ktorá mala zistiť ťarchy a budúce náklady SNM. V rozpočte Slovenskej krajiny bolo na nasledujúci rok vyčlenených 500 000 Ks na dlhy múzea ako i na jeho udržiavanie. Opísané udalosti naznačujú, že MSS sa usilovala o prevedenie SNM do správy Slovenskej krajiny a tým pádom i o jeho finančné zabezpečenie. Tieto snahy však narušil turbulentný politický vývoj na konci roka 1938 – 6. októbra bola vyhlásená slovenská autonómia a v novembri bol zrušený krajský výbor a krajské zastupiteľstvo (*Bianchi a kol. 1973*, 494).³⁶ V tejto situácii sa zdalo, že snahy MSS pravdepodobne vyjdú nazmar.

Nebyť Jána Geryka, správcu SNM, mohlo zostať niekoľkoročné úsilie MSS bezvýsledné. Múzeum, hoci sídliace v novej budove, by sa tak stále muselo zaobísť bez štátnej finančnej podpory, od ktorej závisel aj počet stálych honorovaných zamestnancov. Ján Geryk preto krátko po vyhlásení autonómie iniciatívne oslovil ministra školstva a národnej osvetovej Slovenskej krajiny – Matúša Černáka, aby pri SNM zriadil Štátny archeologický ústav (*Polla 1989*, 126). J. Geryk počítal s tým, že na jeho čelo sa postaví V. Budaváry. Táto pozícia bola v súlade aj s názorom Výboru MSS. Uskutočnenie tohto zámeru urýchlilo vládne nariadenie č. 382 zo dňa 23. decembra 1938, ktoré zaväzovalo slovenskú vládu prevziať štátnych zamestnancov slovenskej národnosti pôsobiacich na území českej a moravsko-sliezskej krajiny do služieb Slovenskej krajiny.³⁷ K prevzatíu V. Buda-

33 Zaoberal sa však výlučne archeológiou.

34 V dôsledku uvoľnenia pozície kustóda historických zbierok sa o miesto archeológa uchádzali dr. F. Křížek z Brna a dr. J. Pásztor z Užhorodu. Výbor MSS však naďalej požadoval toto miesto pre V. Budaváryho (*Geryk 1929*, 131; *Geryk 1933a*, 31–33; *Geryk 1933b*, 66–74; *Geryk 1935*, 49–51).

35 SNM bolo definitívne poštátnené až 1. januára 1949.

36 Bolo to v novembri 1938, o rok neskôr bol zrušený aj Krajský úrad. O jeho zrušení sa však v MSS vedelo minimálne od mája 1939. Zákon č. 190/1939 Sl. z.

37 § 6 vládneho nariadenia zo dňa 23. decembra 1938 o úprave niektorých služobných pomerov štátnych zamestnancov so zreteľom k autonómii krajiny Slovenskej.

váryho do služieb Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny došlo 17. februára 1939.³⁸ Dňom 1. marca 1939 bol V. Budaváry definitívne prepustený zo služieb pražského ústavu.³⁹ Od tohto momentu nič nebránilo tomu, aby bol menovaný do funkcie riaditeľa Štátneho archeologického ústavu. Stalo sa tak výnosom Prezídia Ministerstva školstva a národnej osvety č. 1562/1939-prez z 1. marca 1939.⁴⁰ Keďže išlo o štátnu inštitúciu, dôchodok prvého riaditeľa ústavu bol zabezpečený z prostriedkov štátneho rozpočtu. Zároveň opäť zaujal post kustóda historického oddelenia, ktorý oficiálne opustil v roku 1933. Keďže dôchodok mu zabezpečoval štát, mohol si dovoliť vykonávať aj túto (stále) nehonorovanú funkciu. V pozícii V. Budaváryho sa tak odzrkadľovalo pozoruhodné postavenie Štátneho archeologického ústavu. Zamestnanec štátnej inštitúcie, ktorá pôsobila pri súkromnej organizácii⁴¹, vykonával zo štátnych prostriedkov aj činnosť kustóda SNM. Štátny archeologický ústav dokonca sídlil v budove SNM, pričom jeho skladovacie a výstavné priestory využíval na uskladnenie a prezentovanie archeologických nálezov získaných aj zo štátom dotovaných výskumov (Obr. 2).

Obr. 2. Budova Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine. Od roku 1939 bola zároveň sídlom Štátneho archeologického ústavu. *Nový svet*, 31. máj 1941.

Fig. 2. Building of Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin. Since 1939 seat of the Slovak Archaeological Institute. *Nový svet*, 31st May 1941.

Do nového štátu vstúpilo Slovenské národné múzeum v Turčianskom Sv. Martine s nasledujúcou štruktúrou. Múzeum sa delilo na tri odbory – historický, národopisný a prírodovedný. Tie sa ďalej delili na oddelenia. Pod historický odbor tak okrem archívu spadala i archeológia, Národná galéria slovenská, numizmatika, kultúrna história a slovenská národná história (*Prehľad 1940*, 26–27). Múzeum plánovalo postaviť ku každému oddeleniu jedného stáleho odborníka, no finančná situácia mu umožňovala zamestnať len jedného – Máriu Jeršovú.⁴² Ostatní pracovníci múzea tak zastávali len nehonorovanú pozíciu „kustosov“, ktorú nevyhnutne museli vykonávať popri inom zamestnaní. Kustód numizmatického oddelenia Ján Šikura, kustód národopisného odboru Andrej Polonec ako i kustód prírodovedeckého odboru Ján Pavlovič boli stredoškolskými učiteľmi.⁴³ Všetci nestáli pracovníci múzea tu pracovali v rámci svojho voľného času. Napriek nepriaznivému personálnemu zabezpečeniu však múzeum vykazovalo vo všetkých oddeleniach pozoruhodnú činnosť.

38 Výnos prezídia MŠANO č. 947/1939-prez zo 17.2.1939.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, inv. č. 364, škat. č. 68.

39 Spoločne s V. Budavárom bol z ústavu prepustený aj Ján Rataj (*Zpráva 1940*, 77).

B. Polla uvádza dátum 21. januára 1939, kedy malo MŠANO rozviazať s V. Budavárom pracovný pomer. Služby v Štátnom archeologickom ústave mal byť pozbavený dňom 28. februára 1939 (*Polla 1989*, s. 131).

40 Týmto dňom vzniká ústav len „predbežne“, definitívne je zriadený výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety č. 16897/42-prez.osv. z 8. mája 1942. Jeho dnešným nástupcom je Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, inv. č. 364, škat. č. 68.

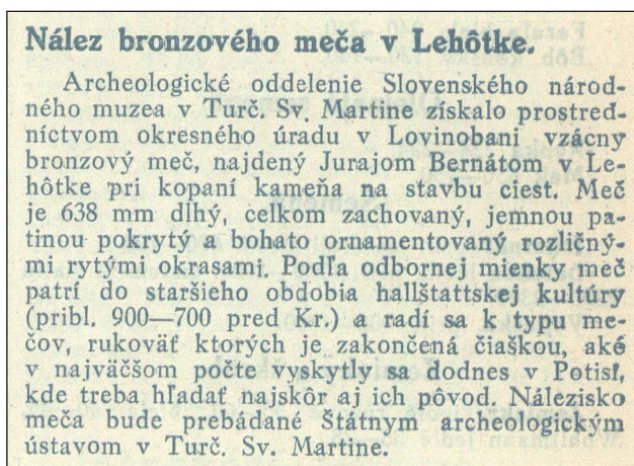
41 Ňou bolo SNM, ktoré spravovala MSS.

42 O jej prepustení z pracovného pomeru sa však z dôvodu cudzej štátnej príslušnosti vehementne zasadzoval Jozef Cíger-Hronský. Jeho úmysel sa mu však nepodarilo presadiť (*Halmová 2015*, 7).

43 Ján Šikura bola profesorom reálneho gymnázia, Andrej Polonec profesorom obchodnej akadémie a Ján Pavlovič rovnako profesorom reálneho gymnázia (*Prehľad 1939*, 22).

4. Činnosť Štátneho archeologického ústavu v roku 1939

Vďaka personálnemu i organizačnému včleneniu Štátneho archeologického ústavu do štruktúr SNM sa činnosť oboch inštitúcií čiastočne vzájomne prekrývala. V. Budaváry sa z pozície kustóda historických zbierok staral o zbierky vo vlastníctve múzea, no zároveň z pozície riaditeľa Štátneho archeologického ústavu opatroval zbierky získané jeho činnosťou. Výskumná činnosť ústavu však nebola financovaná z prostriedkov SNM, ale zo štátneho rozpočtu. Finančné dotácie boli pridelené štvrťročne prostredníctvom MŠANO. Hoci nie je známa výška rozpočtu ústavu na rok 1939, pomôcť môže pohľad na rozpočet nasledujúceho roka. Jedna štvrťročná štátna dotácia vtedy predstavovala len 3000 Ks.⁴⁴ Samotné MŠANO navyše vyzývalo vedenie ústavu, aby „bolo čo najviac šporované“.⁴⁵ Nutne sa to prejavovalo pri pracovnej činnosti vedúceho ústavu.

Obr. 3. Novinová správa o náleze bronzového meča v Lehôtke.

Fig. 3. Newspaper report on the find of bronze sword from Lehôtka.

Ako je z uvedeného príkladu zrejme, finančné zabezpečenie ústavu ako takého nedovoľovalo naplno rozvinúť jeho aktivitu. Napriek tomu sa riaditeľ ústavu od jeho oficiálneho založenia snažil svedomito pristupovať k svojmu poslaniu. Jeden z prvých nálezov, s ktorým bol V. Budaváry konfrontovaný v pozícii riaditeľa ústavu, bol tzv. hrob II zo Stráží. Jeho nález tesne predchádzal vzniku samostatného Štátneho archeologického ústavu.⁵³ Ihneď po jeho objavení pracovníci tehelne v Strážach informovali o náleze jej majiteľa. Ten si však hodnotné nálezy ponechal, nález neohlásil na žandársku stanicu a hrob dal zničiť (*Kolník 2010*, 616–617). O záchranu zvyšnej hrobovej výbavy sa však zaslúžil riaditeľ meštianskej školy a dočasný správca piešťanského múzea Arnošt Opluštíl (*Ondrouch 1957*, 84). V. Budaváry zavítal do piešťanského múzea až 13. apríla 1939. V múzeu si prezrel z hrobu zachránené predmety a oboznámil A. Opluštíla s postupom, ako konzervovať

Ako príklad je možné uviesť nález bronzového meča, o ktorom dňa 18. októbra 1939 informoval denník *Slovák* (Obr. 3).⁴⁶ Meč sa dostal do Slovenského národného múzea prostredníctvom Okresného úradu v Lovinobani. Nálezcom meča „zo staršieho obdobia hallštatskej kultúry (900–700 pred Kr.)“ bol istý Juraj Bernát, ktorý ho dňa 26. mája 1939 našiel pri kopaní kameňa na stavbu ciest.⁴⁷ Meč bol dlhý 638 mm, mal čiaškovitú rukoväť a bol pokrytý patinou a „rozličnými rytými okrasami“.⁴⁸ Výnimočnosť nálezu si vyžadovala pozornosť riaditeľa ústavu.⁴⁹ Pred overením nálezových okolností priamo na mieste nálezu si však V. Budaváry musel u Prezídia MŠANO overiť, či mu rozpočet ústavu dovoľuje vycestovanie do Lehôtky.⁵⁰ Ako vyplýva z plánu vedeckej činnosti na rok 1940, V. Budaváry sa v roku 1939 do Lehôtky nedostal.⁵¹ O náleze meča sa v odbornej literatúre objavila krátka zmienka až o takmer desaťročie neskôr.⁵²

44 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B XV, inv. č. 460, č.j. 31/40, škat. č. 81.

45 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B XV, inv. č. 460, č.j. 26/40, škat. č. 81.

46 Nález bronzového meča v Lehôtke. *Slovák*, 18. október 1939, roč. 21, č. 240, 7.

47 Deň nálezu je uvedený v prírástkovej knihe SNM v Martine, ako uvádza O. Ožďáni a V. Furmánek (*Ožďáni – Furmánek 2000*, 97).

48 Novší údaj udáva ako dĺžku meča 635 mm (*Ožďáni – Furmánek 2000*, 97).

49 Nález bronzového meča v Lehôtke. *Slovák*, 18. október 1939, roč. 21, č. 240, s. 7.

50 Žiadosť bola ministerstvu adresovaná dňa 11. októbra 1939. Okrem Lehôtky mal V. Budaváry navštíviť aj Košiarovce (okr. Stropkov) a Obsolovce (okr. Topoľčany).

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 74/1939, škat. č. 21.

51 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Plány vedecko-výskumných úloh, zn. B III, inv. č. 133, č.j. 20/40, škat. č. 14.

52 Pozri *Budinský-Krička 1948*, 15. Informácie, ktoré v tejto súvislosti V. Budinský-Krička podal, boli neskôr len preberané (napr. *Paulík 1965*, 60). Kritické zhodnotenie poskytol až krátky príspevok O. Ožďániho a V. Furmánka (*Ožďáni – Furmánek 2000*, 97).

53 Hrob bol objavený v tehelni dňa 23. februára 1939.

zachránené predmety.⁵⁴ V ten istý deň stihol navštíviť aj priamo miesto nálezu v Strážach. Musel však konštatovať, že „na mieste sondovať bolo by veľmi nákladné a v dohľadnom čase ani nie možné“.⁵⁵ O nález sa však už v máji 1939 začali zaujímať nemeckí kolegovia. Nemecký archeologický inštitút si dokonca vyžiadal súhlas múzea v Piešťanoch k vyslaniu odborníka za účelom popisu a fotografovania nájdených predmetov.⁵⁶

Piešťanská muzeálna spoločnosť mala záujem na publikovaní nedávneho hrobového nálezu. Za týmto účelom oslovila prof. Vojtecha Ondroucha ako i generálneho tajomníka Slovenskej učenej spoločnosti prof. Ludovíta Nováka.⁵⁷ V. Budaváry sa snažil zabezpečiť spracovanie nálezu pre svojho kolegu z univerzity – prof. Vojtecha Ondroucha. V septembri 1939 o tom informoval aj správu múzea v Piešťanoch s tým, že „prof. Ondrouch (...) ako profesor starovekých dejín na Slovenskej univerzite má k tomu aj prednostné právo“.⁵⁸ Toto „právo“ napokon skutočne získal prof. V. Ondrouch.⁵⁹

Väčšina činnosti Štátneho archeologického ústavu spadala do kategórie záchranných akcií. Navyše bol V. Budaváry často prizývaný na miesto nálezu až dodatočne, čo spôsobovalo mnohé problémy. Svedčí o tom i nález ďalšieho bohatého hrobu z doby rímskej, ktorý bol nájdený v katastri obce Vysoká pri Morave. Jeho nález súvisí s čulou vodohospodárskou činnosťou, ktorá bola v 30. rokoch realizovaná v celej republike.⁶⁰ Jedným zo záujmových území, ktoré stáli v pozornosti štátnych úradov, bolo i Záhorie. Územie Záhoria, predovšetkým jeho západná časť ležiaca pri rieke Morave, každoročne trpela ničivými záplavami samotnej Moravy ako i jej ľavobrežných prítokov. O frekvencii povodní svedčí správa v Slovák, ktorý konštatoval, že len od jesene 1938 do jesene nasledujúceho roka bolo na rieke Morave zaznamenaných až 8 povodní.⁶¹ Len obec Gajary bola v roku 1939 (do augusta) zasiahnutá povodňami celkovo 3-krát. A hoci sa vlastníci polí snažili po povodniach znova zasiať, nasledujúca povodeň zničila celú úrodu. Viacnásobná sejba obilia na zatopených poliach tak prichádzala nazmar.⁶² V roku 1939 boli preto naplánované odvodňovacie a zabezpečovacie úpravy toku rieky Moravy. S prácami sa začalo na viacerých úsekoch. V Záhorskej Vsi (vtedy Uhorskej Vsi) bol dokončený kanál do miestneho cukrovaru, v katastri Malých Levár a Gajár sa hĺbilo nové koryto potoka Rudava. Medzi Veľkými a Malými Levármi ako i vo Vysokej na Morave (vtedy Hochštetne) sa stavala ochranná hrádza, v Záhorskej Vsi sa pracovalo na uzávere hrádze a odvodnení polohy Čistá.⁶³ Práce realizovali firmy inžiniera Kodla a Hamburgera, dovedna bolo na stavbe hrádzí a pri odvodňovaní zamestnaných okolo 800–1000 robotníkov, ktorým v niektorých prípadoch pomáhali aj obyvatelia z okolitých obcí (napr. Gajary).

V dôsledku opakujúcich sa záplav vyčlenilo Ministerstvo hospodárstva v roku 1939 šesť miliónov Ks na stavbu inundačných hrádzí, medzi iným i v priestore medzi Záhorskou Vsou a Vysokou pri Morave (vtedajšie obce Uhorská Ves a Hochštetno).⁶⁴ Stavbu realizovala inžinierska firma Kodl. Počas výstavby hrádze robotníci rozrušili inhumačný hrob, ktorý okrem kostry obsahoval aj bohatý sprievodný inventár. Išlo predovšetkým o bronzový riad (situla, panvice, konvica, obetná miska, naberačka, pracka, kovanie rohu na pitie, úlomok tenkostennej misky) a 2 sklenené poháre. Kostra údajne ležala v hĺbke 120 cm s hlavou orientovanou smerom

54 Inštrukcie poslal A. Opluštilovi aj písomne.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 11/39, škat. č. 21.

55 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 13/39, škat. č. 21.

56 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 67/1939, škat. č. 55.

57 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 67/1939, škat. č. 55.

58 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 62/1939, škat. č. 55.

59 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 67/1939, škat. č. 55.

60 Slovensko na melioračnej výstave v Prahe. Slovák, 22. máj 1938, roč. 20, č. 118, s. 10.

61 Boj proti povodňiam na Záhori. Slovák, 18. november 1939, roč. 21, č. 266, s. 9.

62 Povodne v Gajaroch. Slovák, 5. august 1939, roč. 21, č. 178, s. 7.

Na tomto mieste treba podotknúť, že v roku 1939 prebiehali na celom území vtedajšieho Slovenska veľké investičné projekty – v okolí Trebišova boli odvodňované rozsiahle plochy močiarov, rieky Váh, Nitra a Hron boli systematicky regulované. Urýchlená stavba hrádzí pozdĺž rieky Moravy, ktorá bola plánovaná už začiatkom roka 1938, tak nemusela byť len odpoveďou na opakujúce sa povodne, ale reakciou novovzniknutého štátu, ktorý po Viedenskej arbitráži stratil svoje najúrodnejšie územia. Potreba rozšíriť pôdny fond si tak vynucovala maximálnu snahu o využitie a optimalizáciu dostupných zdrojov. Porovnaj s:

Regulácie slovenských riek. Robotnícke noviny, 2. február 1938, roč. 35, č. 26, s. 4.

Stavajú sa školy, verejné budovy, cesty, regulujú sa rieky a upravujú mestá. Slovák, 12. september 1939, roč. 21, č. 209, s. 4.

63 Stavba regulácie Moravy zadaná. Slovák, 2. august 1939, roč. 21, č. 175, s. 5.

Boj proti povodňiam na Záhori. Slovák, 18. november 1939, roč. 21, č. 266, s. 9.

64 Na regulácii Moravy sa pracuje. Slovák, 25. júl 1939, roč. 21, č. 168, s. 6.

na východ. Hrobovú výbavu sa podarilo zachrániť prostredníctvom inž. arch. Štefana Lukačoviča, ktorý ich odovzdal riaditeľovi miestnej školy Pavlovi Bohunickému. Ten ich následne odniesol do Slovenského múzea v Bratislave (*Ondrouch 1957*, 13).

Keďže pri zemných prácach sa narazilo aj na archeologické nálezy, mali byť tieto odovzdané Štátnemu archeologickému ústavu a následne uložené v bratislavskom múzeu.⁶⁵ O archeologických nálezoch sa V. Budaváry dozvedel pravdepodobne prostredníctvom prípisu od MŠANO, v ktorom mu bolo odporúčené zísť v tejto veci za riaditeľom Slovenského dolnomoravského vodného družstva v Bratislave.⁶⁶ Od neho sa však dozvedel, že všetky nálezy získané počas stavby hrádze v polohe Veľký Hrud v katastri Vysokej pri Morave odniesli už 27. júna 1939 pracovníci Vlastivedného múzea v Bratislave. Na základe prezretia nálezov už priamo v múzeu zistil, že stavbou hrádze bol poškodený bohatý hrob z doby rímskej. Okrem toho identifikoval aj niekoľko keramických fragmentov z doby laténskej, niekoľko nádob zo slovanských hrobov. Tých bolo podľa informácie inžiniera J. Blahúta približne 60. V dôsledku možnosti výskytu ďalších nálezov požiadal V. Budaváry MŠANO, aby v budúcnosti Slovenské dolnomoravské vodné družstvo informovalo o nálezoch priamo Štátny archeologický ústav. Následná záchrana nálezov sa mala vždy diať za prítomnosti odborníka.⁶⁷ MŠANO o námietkach správcu Štátneho archeologického ústavu informovalo Slovenské dolnomoravské vodné družstvo listom z 13. júla 1939 a nariadilo, aby sa vždy pri akomkoľvek archeologickom náleze okamžite zastavili práce až do príchodu odborníka.⁶⁸

Nie všetky aktivity V. Budaváryho boli spojené len s nutnými záchrannými akciami. Už počas svojho pôsobenia na pražskom archeologickom ústave sám na Slovensku aktívne vyhľadával archeologické lokality a realizoval na nich výskumy.⁶⁹ Takýmto spôsobom boli už v roku 1938 identifikované v dubových lesoch veľkostatkára Imricha Motešického v katastri obce Nemečky 4 mohyly (poloha Krčky). Dňa 20. mája 1939 informoval V. Budaváry o ich náleze majiteľa lesa (veľkostatok Leo Haupt-Stummer), ktorý následne požiadal o spresnenie polohy mohýl.⁷⁰ V. Budaváry požiadal o presné lokalizovanie mohýl okresného horára v Bánovciach nad Bebravou Štefana Kravárika. Ten určil polohu dvoch mohýl severne od kóty 288 vo vzdialenosti 700 m, zatiaľ čo ďalšia mohyla mala byť severovýchodným smerom vo vzdialenosti približne 500 m. Hoci Š. Kravárik nepoznal číslo konkrétnej parcely, uviedol aspoň názov polohy – Krčky.⁷¹ Deň po príchode listu od Š. Kravárika adresoval V. Budaváry list s upresňujúcimi údajmi majiteľom lesného pozemku.⁷²

Výskum mohýl uskutočnil V. Budaváry na jeseň roku 1939. Výskumné práce sa začali 19. septembra 1939 a mali trvať 15 dní (výskum trval do 7. októbra).⁷³ Najväčšia z mohýl dosahovala s priemerom 11 m výšku 1,2 m, najmenšia mala priemer 4,5 m a výšku 50 cm. V dvoch mohylách boli objavené nedopálené ľudské kosti. Tretia mohyla obsahovala veľké množstvo keramiky a kamenné nástroje. Vo výplni poslednej z mohýl boli nájdené len uhľiky.⁷⁴ V. Budaváry už 13. septembra žiadal od MŠANO na financovanie výskumu a piatich robotníkov sumu 1200 Ks.⁷⁵ Napokon mu MŠANO sľúbilo priznať len 1000 Ks.⁷⁶ Nakoniec sa výskumu zúčastnilo až 6 robotníkov a celkové náklady činili 1162 Ks a 80 halierov. Keďže ešte 10. októbra 1939 MŠANO nepoukázalo sľúbenú sumu (1000 Ks) na účet Štátneho archeologického ústavu, musel V. Budaváry

65 Na regulácii Moravy sa pracuje. *Slovák*, 25. júl 1939, roč. 21, č. 168, s. 6.

66 Samotné MŠANO sa dozvedelo o prítomnosti „vykopávok hlinených a mosadzných“ v polohe Veľký Hrud priamo od kancelárie Slovenského dolnomoravského vodného družstva v Malackách, a to listom z dňa 16. júna 1939. ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 1240/39, škat. č. 55.

67 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 37/1939, škat. č. 21.

68 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 144.185/39-IV, škat. č. 21.

69 Predovšetkým počas letných mesiacov. Svoje aktivity zameriaval na oblasť Horného Ponitria (Kšinná, Omastiná, Vysočany, Brezolupy atď.).

70 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 26/1939, škat. č. 55.

71 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 32/1939, škat. č. 55.

72 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 26/1939, škat. č. 55.

73 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 78/1939, škat. č. 21.

74 Výskum starslovenských mohýl v Nemečkách. *Slovák*, 21. október 1939, roč. 21, č. 243, s. 7.

V prehľade terénnych výskumov Štátneho archeologického ústavu v rokoch 1939–1945 sa spomína preskúmanie len 3 mohýl (*Budinský-Krička 1945–1946*, 260–267).

75 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 58/1939, škat. č. 21.

76 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 145.673/39-IV, škat. č. 21.

zaplatiť robotníkov z vlastného platu. Aj preto urgoval ministerstvo, aby mu vyplatenú sumu kompenzovalo.⁷⁷ Na základe odpovede ministerstva z 20. októbra 1939 bola mu bola uvedená suma vyplatená.⁷⁸

Do Štátneho archeologického ústavu sa dostávali správy i o aktivitách jednotlivcov – amatérov. K nim patril i stredoškolský učiteľ Vilém Fířtík.⁷⁹ Správa o jeho aktivitách a nálezoch na hrade Modrý Kameň sa však k V. Budavárymu dostala veľkou okľukou. V. Fířtík sa vo svojom liste prof. Břetislavovi Zahálkovi⁸⁰ zmienil aj o archeologických nálezoch z Modrého Kameňa. Prof. B. Zahálka o nich informoval J. Skutilu, ktorý následne napísal list J. Eisnerovi s prosbou, aby na nálezy upozornil múzeum, pamiatkový úrad alebo inú príslušnú inštitúciu. J. Eisner nakoniec odovzdal správu o nálezoch svojmu bývalému žiakovi V. Budavárymu. J. Eisner mu pravdepodobne preposlal Fířtíkovu správu, ktorá obsahovala i nákresy keramických črepov. V. Budaváry na základe nákresov určil ich vek a listom sa skontaktoval s V. Fířtíkom.⁸¹ V ňom privítal podobné aktivity s výhradou, že „svoje výskumy obmedzíte len na zisťovacie a zachraňovacie práce, že vrstvy na nálezištiach, pokiaľ nie sú ohrozené, zachováte pre budúce sústavné bádanie a že všetky nájdené predmety odovzdáte Slovenskému národnému múzeu v Turč. Sv. Martine.“⁸²

Vznik Slovenského štátu priniesol so sebou i otázku vlastníctva archeologických nálezov. Časť nálezov, ktoré boli nájdené pred rokom 1939, bola totiž deponovaná v Prahe. V. Budaváry sa preto dožadoval ich pre-disponovania naspäť na Slovensko. Touto otázkou sa zaoberal už hneď v prvých mesiacoch existencie Štátneho archeologického ústavu. Pražský archeologický ústav vyšiel V. Budavárymu v ústrety a do Turčianskeho Sv. Martina poslal 46 debien s materiálom zo Slovenska.⁸³ Dňa 24. apríla 1939 požiadal V. Budaváry Štátny archeologický ústav v Prahe o odovzdanie antropologického materiálu z jaskyne Dúrna diera v Slatinke nad Bebravou.⁸⁴ Nevedno, prečo nálezy zo slatinskej jaskyne neboli v 46 odoslaných debnách. Každopádne riaditeľ pražského ústavu J. Böhme po dohode s antropológom J. Malým pripravil požadovaný archeologický materiál na prepravu.⁸⁵ Definitívne rozhodnutie o prevoze však bolo ponechané protektorátnemu Ministerstvu školstva a národnej osvety.⁸⁶

Krátko po odchode V. Budaváryho z Prahy na Slovensko boli zbalené a expedované všetky osobné veci, ktoré mal V. Budaváry vo svojej bývalej kancelárii. Pri prevoze týchto debien však nastali neznáme komplikácie. V. Budaváry preto urgoval ich prevoz listom zo dňa 11. apríla 1939.⁸⁷ Je pravdepodobné, že všetky jeho poznámky, spisy, knihy a fotografie boli poslané do Turčianskeho Sv. Martina osobitne od debien s archeologickým materiálom. Ešte v októbri toho istého roku neboli debny doručené. Dokladá to žiadosť V. Budaváryho colnému úradu v Žiline s otázkou „ako a kde sa má táto dôležitá zásielka hľadať“.⁸⁸

77 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 72/1939, škat. č. 21.

78 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 146.378/39-IV, škat. č. 21.

79 V. Fířtík bol stredoškolským učiteľom, ktorý pôsobil na Slovensku do roku 1940. Následne odišiel do Protektorátu Čechy a Morava, kde sa naďalej venoval učiteľskému povolaniu (odborný učiteľ v Čelákovicih). Je autorom mnohých perokresieb, ilustrácií a pohľadníc (*Šturma 2010*, 61). <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?IDosoby=46824> (citované dňa 13. septembra 2019).

80 Prof. PhDr. Břetislav Zahálka bol v rokoch 1929–1958 profesorom geológie na Prírodovedeckej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Predmet konzultácie s V. Fířtíkom musel byť geologickej povahy, čo naznačuje aj list J. Skutilu vtedajšiemu dekanovi Filozofickej fakulty Univerzity Komenského J. Eisnerovi.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 35/1939, škat. č. 55. <http://roudnice.knihovny.net/l.dll?Phal~1000059127> (citované dňa 13. septembra 2019).

81 Šesť keramických črepov zaradil V. Budaváry do obdobia novoveku („nesiahajú do doby pred XVI. stor.“), zvyšné dva označil za „starobylé“ a zaradil ich do „časnej doby rímskoprovinciálnej“.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 35/1939, škat. č. 55.

Dodnes nie sú zaznamenané z katastra Modrého Krtiša žiadne nálezy z doby rímskej. Najbližšie súveké nálezy pochádzajú zo susedných Dolných Plachtíniec (*Beljak a kol. 2012*, 24). Novoveké nálezy boli s veľkou pravdepodobnosťou deponované v priebehu niektorej z početných novovekých úprav hradného jadra (*Plaček – Bóna 2007*, 208; *Beljak – Holešák – Šimkovic 2018*, 32).

82 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 35/1939, škat. č. 55.

83 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 10/1939, škat. č. 55.

84 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 867/39, škat. č. 55.

Hoci V. Budaváry publikoval krátku správu o jaskynnom náleze už v roku 1937, bližšie informácie k histórii nálezu a jeho obsahu priniesol až J. Bárta (*Budaváry 1937*, 14; *Bárta 1983*, 15–37).

85 Prof. MUDr. Jiří Malý, lekár a antropológ, riaditeľ Antropologického ústavu a Hrdličkova muzea človeka v Prahe (*Anděl 1999*, 617).

86 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 23/1939, škat. č. 55.

87 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 10/1939, škat. č. 55.

88 List bol odoslaný dňa 19. októbra 1939.

Okrem terénnej výskumnej činnosti sa V. Budaváry venoval aj evidencii a katalogizovaniu zbierok darovaných SNM, ktoré Správa SNM postúpila Štátnemu archeologickému ústavu. Vo svojej správe pre Prezídium MŠANO zo dňa 18. októbra 1939 informoval V. Budaváry o svojej doterajšej činnosti na pôde Štátneho archeologického ústavu. Medzi iným tu spomenul, že medzi zaevidovaný materiál patrili nasledujúce predmety⁸⁹:

- Volkovce – nástroj z neskorej doby kamennej
- Jazernica – žiarový hrob lužickej kultúry
- Abrahám – zbierka K. Godoviča (predmety z obdobia neolitu, staršej doby bronzovej, z pohrebiska z doby rímskej)
- Biňa – kamenný náhrdelník zo staršej doby bronzovej
- Lučenec – archeologická zbierka miestneho odboru Matice slovenskej (obsahovala predmety z urnového pohrebiska z neskorej doby bronzovej v Radzovciach – Pustatina Monosza)
- Sátoros – eneolitické a neskororománske nálezy z hradiska na vrchu „Kőszegő“
- Pinciná – sídliskové nálezy
- Mašková – bronzové predmety
- Beleg – sídliskové nálezy z obdobia eneolitu
- Kečovo – nálezy z jaskyne Domica z obdobia neolitu zachránené V. Benickým
- Korytné – praveká a slovanská keramika
- Zvolen – halštatská a slovanská keramika z Pustého hradu
- Môt'ová – slovanská keramika
- Turčianska Blatnica – nálezy z jaskynných výskumov K. Silnického
- Selce nad Rimavou – praveká keramika
- Košúty (obec Priekopy) – keramika z doby halštatskej a laténskej z polohy Hrádok
- Ivanka pri Nitre – zbierka J. Szabóa
- Modrý Kameň – paleontologické a praveké nálezy z okolia mesta
- Lehôtka – bronzový meč

Vo väčšine prípadov išlo o nálezy, ktoré boli do múzea darované či zakúpené.⁹⁰ V roku 1939 bolo na tieto účely Slovenským národným múzeom vyčlenených 12 393,40 Ks (*Prehľad 1940*, 27). Takto boli do múzea získané nálezy z Radzoviec, Pustého hradu, Ivanky pri Nitre, Košútov – Hrádku, Blatnice, Lovinobane⁹¹, Nemečiek, Stredných Plachtiniec a Nitry. Predmety konzervoval podľa pokynov V. Budaváryho múzejný preparátor Peter Mendel (*Prehľad 1940*, 26, 29).

V podmienkach nového štátu sa musel Štátny archeologický ústav na čele s jeho riaditeľom vysporiadať so zvýšeným záujmom nemeckých bádateľov o Slovensko. Treba podotknúť, že iniciatíva vychádzala z nemeckej strany. Od roku 1939 sa Zahraničný úrad Docentstva nemeckých univerzít a vysokých škôl v Berlíne (Auslandsamt der Dozentenschaft der deutschen Universitäten und Hochschulen) snažil nájsť možnosti urýchleného nadviazania vedeckej spolupráce medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom (*Schvarc – Hallon 2010*, 273). Najväčší záujem bol o spoluprácu (a ideologické pôsobenie) na poli spoločenských vied, ku ktorým patrila i archeológia. Ako kontaktná osoba figuroval na Slovensku V. Tuka, ktorý bol od 27. mája 1939 rektorom Univerzity Komenského v Bratislave (*Verešová 2008*, 35). Z pozície rektora a predsedu vlády sa intenzívne usiloval o „zblíženie“ oboch vedeckých obcí. Dokladá to i jeho korešpondencia s Heinrichom Himmlerom, v ktorej mu vyslovuje svoju úctu za to, že „príde so svojím rýľom do našej krásnej krajiny“.⁹² Pravdepodobne vo veci príchodu nemeckých archeológov na Slovensko si dal dňa 18. júla 1939 zavolať na návštevu V. Budaváryho.⁹³ Nemecká strana už v auguste ponúkla slovenskej vláde výstavbu nového múzea, za čo žiadala výhradnú koncesiu na realizovanie archeologických výskumov. Predseda vlády v tom nevidel žiadny problém, avšak poprosil o konzultáciu so „svojím archeológom“, čím mal nepochybne na mysli V. Budaváryho (*Leube 2001*, 7, 11). Počiatok vojny v septembri 1939 však dovtedajšie rokovania zastavil. V konkrétnej rovine sa nemecká spolupráca prejavila o pár mesiacov neskôr. MŠANO si v septembri 1939 vyžiadalo od V. Budaváryho vyjadrenie k zámeru istého „vynikajúceho nemeckého archeológa“ realizovať na Slovensku archeologický

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 79/1939, škat. č. 21.

89 Katalogizáciu vykonával V. Budaváry v čase od 08:00 do 17:00 s hodinovou obedom prestávkou.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 78/1939, škat. č. 21.

90 Na tomto mieste treba spomenúť, že koncom roka 1938 dostalo SNM do úschovy kolekciu archeologických nálezov z Východoslovenského múzea v Košiciach (ktoré pripadli po Viedenskej arbitráži Maďarsku). Tri dni pred Mníchovskou dohodou poslal do múzea svoju zbierku obsidiánových nástrojov aj Štefan Janšák, dokopy išlo o 130 drevených debien s archeologickými nálezmi (*Halmová 2015*, 7).

91 Tu ide pravdepodobne o Lehôtku.

92 Heinrich Luitpold Himmler bol v tom čase šéfom nemeckej polície (1936–1945), vodcom SS (1929–1945) a v rokoch 1939–1945 prezidentom Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe – výskumného ústavu SS (*Leube 2001*, 7, 10; *Longerich 2012*, 275).

93 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 78/1939, škat. č. 21.

výskum.⁹⁴ Nemenovaný nemecký archeológ sa zaviazal uložiť všetky nálezy na Slovensku a uverejniť svoju prácu v slovenských vedeckých časopisoch. Sľúbil i výlučné zamestnanie slovenských robotníkov. Ako protihodnotu však požadoval výhradné „kutacie právo“ počas trvania jeho výskumu. V. Budaváry za týchto podmienok súhlasil s príchodom zahraničného archeológa a požadoval od neho dodanie písomnej správy o každom preskúmanom nálezisku, podrobnú nálezovú správu so zoznamom nájdených predmetov a ich uloženie do slovenských verejných zbierok.⁹⁵ V. Budaváry bol cez Slovenskú univerzitu zapojený aj do prípravy tzv. Nemecko-slovenského vedeckého tábora (Deutsch-Slowakisches Wissenschaftslager). Súčasťou „tábora“, resp. kongresu mali byť poprední nemeckí a slovenskí vedci. Slovenskú stranu mali zastupovať E. Knappek, J. Fundárek, Š. Luby, I. Karvaš, P. Zaťko, B. Varsík, M. Pišút, M. Schneider-Trnavský, V. Wagner a V. Budaváry.⁹⁶ Vzájomná nemecko-slovenská spolupráca bola posilnená i uzatvorením dohody medzi ríšsko-nemeckou a slovenskou vládou, na základe ktorej sa sesterskou univerzitou pre Slovenskú univerzitu v Bratislave stala univerzita v Lipsku.⁹⁷ Nie je bez zaujímavosti, že na tejto univerzite strávil v rokoch 1940–1943 svoj študijný pobyt Anton Točík (*Ruttkey 1994*, 211; *Kujovský – Vladár 2013*, 190; *Synaková 2017*, 18).⁹⁸

5. Záver

Pomery v Československej republike v medzivojnovom období vytvorili vhodné podmienky na rozvoj archeologického bádania na Slovensku. Hoci bol tento rozvoj veľmi pozvoľný, vykazoval sľubné črty. Krátko po vzniku republiky bola založená Univerzita Komenského, ktorej súčasťou bol od akademického roku 1929/30 aj Archeologický seminár. Na jeho čele stál český profesor J. Eisner, ktorý svoju vedeckú činnosť rozvíjal aj na pôde Slovenského vlastivedného múzea. Kontinuálnu prednáškovú činnosť v Archeologickom seminári sa podarilo udržať aj po vzniku samostatného Slovenského štátu. Osobnosť J. Eisnera však nahradil jeho bývalý študent V. Budaváry. Ten sa stal zároveň riaditeľom Štátneho archeologického ústavu, ktorý bol vo svojich začiatkoch organizačne spriaznený so Slovenským národným múzeom v Turčianskom Sv. Martine. Personálne i finančné problémy novozriadeného ústavu však zanechávali výraznú stopu na jeho činnosti. Napriek tomu sa darilo jeho riaditeľovi vykazovať pozoruhodnú vedeckú činnosť.

S rokom 1939 je spojený aj dôraznejší prienik nemeckých záujmov na Slovensko, čo sa prejavovalo i na poli archeológie. Snaha o hlbšie prepojenie nemeckej a slovenskej vedy bola pozorovateľná predovšetkým v univerzitnom prostredí. Plány rozvíjané nemeckou výskumnou spoločnosťou Ahnenerbe stojacou pod vplyvom H. Himmlera nachádzali ohlas predovšetkým u predsedu vlády a rektora Univerzity Komenského (neskôr Slovenskej univerzity) V. Tuku. Aktivity nemeckých kolegov na Slovensku však nie s mimoriadnym nadšením sledoval riaditeľ Štátneho archeologického ústavu. Dobové politické podmienky však dovoľovali korigovať vytýčený kurz len v obmedzenej miere.

S prihliadnutím na predchádzajúci medzivojnový vývoj možno konštatovať, že rok 1939 priniesol niekoľko závažných zmien. Archeológia na Slovensku sa odchodom profesora J. Eisnera definitívne odpútala od fázy „bratského českého tutorstva“ a takmer zo dňa na deň bola nútená dokazovať svoju životaschopnosť. Hneď v počiatočných okamžikoch svojej samostatnosti bola postavená pred ťažké otázky organizačné, finančné, no i politické. Aktuálny nedostatok vedeckého dorastu sa musel nahrádzať intenzívnejšou pracovitnosťou, sebazaprením a obetovaním. V. Budaváry, v tom čase jediný profesionálny archeológ na Slovensku, musel zvládať plniť súčasne funkciu riaditeľa materiálne i personálne nezabezpečeného ústavu, nehonorovaného

94 Nepochybne išlo o Lothara Friedricha Zotza, ktorý neskôr realizoval výskum v Moravanoch nad Váhom.

95 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 60/1939, škat. č. 55.

Svoj postoj k nemeckej „spolupráci“ formuloval V. Budaváry v roku 1946 v dôvodovej správe k Nariadeniu SNR o Štátnom archeologickom ústave: „Výskum na Slovensku prevádzali (...) zahraniční badatelia, ktorí nálezy nielen že u nás nedeponovali, ale i zprávy písali v zahraničných časopisoch a zneužívali ich politicky. Je hodno spomenúť nemeckých bádateľov ako Dr. Zotz, Dr. Benninger, ktorých výskum pre politické ciele bol zneužitý.“

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, inv. č. 98, roč. 1946, Dôvodová zpráva archeologického ústavu – jeho zriadenia, škat. č. 4.

96 Z organizovania kongresu napokon zišlo a to v dôsledku napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom v júni roku 1941 (*Schvarc – Hallon 2010*, 274).

97 Zoznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1940–41. Zoznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1940–41. Bratislava b.r., 39.

98 A. Točík bol neskorším dlhoročným riaditeľom Archeologického ústavu SAV a formujúcou osobnosťou slovenskej archeológie (pozri napr. *Kolníková a kol. 2000*).

správca historických zbierok Slovenského národného múzea a zároveň riaditeľa Archeologického seminára na univerzite v Bratislave. Pokoj na prácu v podmienkach nového štátu neľahčoval prienik skúsenejšej, kultúrne „nadržanej“ a politicky uprednostňovanej nemeckej archeológie, ktorá využívala akúkoľvek príležitosť na presadenie svojich záujmov na Slovensku.

Z čisto enumeratívneho pohľadu je možné súdiť, že z perspektívy predchádzajúceho vývoja v podmienkach Československej republiky došlo k podstatnej zmene oproti predchádzajúcemu stavu – personálne oslabenie vedeckej obce, nutnosť budovania samostatného archeologického ústavu či snaha o aspoň minimálnu kontrolu nemeckých „kolegov“ sa stali programom na niekoľko rokov dopredu. Vtedajšia archeologická obec, tvorená len malou hŕstkou odborníkov, však napriek tomu dokázala soťou usťat' existujúce výzvy a zachovať kontinuitu bádania pre nasledujúce generácie.

Poznámka: Táto štúdia bola podporená z prostriedkov grantového projektu VEGA č. 1/0100/19.

Bibliografia

- Anděl, M. 1999:* 100 let od narození prof. MUDr. Jiřího Malého (6. 11. 1899 – 7. 7. 1950). *Vesmír* 78, 617.
- Bandoľová, M. a kol. (eds.) 2018:* Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1948 – 1919. Bratislava – Košice.
- Bárta, J. 1983:* Pohrebisko a praveké sídlisko v jaskyni Dúrna diera pri Slatinke nad Bebravou. Študijné zvesti AÚ SAV 20, 1983, 15–37.
- Beljak, J. a kol. 2012:* Osídlenie stredného Slovenska v dobe rímskej. In: Březinová, G. –Varsík, V. (eds.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra, 23–52.
- Beljak, J. – Holešák, M. – Šimkovic, M. 2018:* Archeologický výskum na hrade Modrý Kameň. AVANS v roku 2013, 2018, 31–33.
- Bianchi, L. a kol. 1973:* Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918–1945. Bratislava.
- Budaváry, V. 1937:* Archeologické výskumy na Slovensku v r. 1933–1936. *Časopis MSS* 27–28, 1937, 11–17.
- Budinský-Krička, V. 1945–1946:* Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. *Historica Slovaca* III-IV, 260–267.
- Budinský-Krička, V. 1948:* Niekoľko príspevkov k súpisu pamiatok z doby bronzovej zo stredného a horného Pohronia. *Časopis MSS* 39, 11–18.
- Gažó, J. a kol. 1968:* Slovenské národné múzeum. Bratislava.
- Geryk, J. 1929:* Zápisnica. *Časopis MSS* 21, 129–134.
- Geryk, J. 1933a:* Zápisnica. *Časopis MSS* 25, 31–33.
- Geryk, J. 1933b:* Zápisnica. *Časopis MSS* 25, 66–74.
- Geryk, J. 1935:* Zápisnica. *Časopis MSS* 26, 49–51.

- Grófová, M. – Hernando, M. 2019:* Filozofická fakulta. In: Grófová, M. a kol. (eds.): Prvá dáma vzdelávania. 100 rokov Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava, 102–104.
- Habovštiak, A. 1989:* Úvod. In: Holčík, Š. a kol. (eds.): Slovenské národné múzeum. Bratislava, 5–8.
- Halmová, M. 2015:* Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum v rokoch 1939–1945. In: Podušelová, G. – Majchrovičová, V. (eds.): Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky. Banská Bystrica, 5–14.
- Hubenák, L. a kol. (eds.) 1973:* Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848–1948. Bratislava.
- Hýčko, J. – Okáli, I. – Polla, B. (eds.) 1968:* Slovenské národné múzeum. Bratislava.
- Jurkovič, M. 1945:* Slovenské múzeá. Ich vznik a prehľad zbierok. Bratislava.
- Kolník, T. 2010:* Stráže-Krakovany a Ostrovany/Osztrópataka. Poznámky k novým súvislostiam a nálezom z hrobov germánskej elity. In: Beljak, J. – Březinová, G. – Varsík, V. (eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra, 615–638.
- Kolníková a kol. 2000:* Anton Točík. 1918–1994. Nitra.
- Kozelka, P. 2007:* České stopy na Podkarpatské Rusi. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita v Brně. Brno.
- Kraskovská, L. 1994:* Slovenské vlastivedné múzeum a profesor Jan Eisner. Zborník SNM 88, Archeológia 4, 175–177.
- Kujovský, R. – Vladár, J. 2013:* História bádania. In: Bátora, J. – Furmánek, V. – Wiedermann, E. (eds.): Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda. Nitra, 183–197.
- Letz, R. 2012:* Slovenské dejiny V. 1938–1945. Bratislava.
- Leube, A. 2001:* Anmerkungen zur deutschen Prähistorie 1938–1945. Brandenburg und die Slowakei. Slovenská archeológia 49/1–2, 1–18.
- Longerich, P. 2012:* Heinrich Himmler. Oxford.
- Martínek, J. 2010:* Čeští vědci na Slovensku. Geografický ústav Univerzity Komenského v Bratislave. Klaudyán 7/1–2, 22–28.
- Neumann, M. 2019:* Študijná zbierka Katedry archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave. In: Grófová, M. a kol. (eds.): Prvá dáma vzdelávania. 100 rokov Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava, 105–108.
- Ondrouch, V. 1957:* Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Novšie nálezy. Bratislava.
- Ožďáni, O. – Furmánek, V. 2000:* Bronzový meč s čiaškovitou rukoväťou z Lehôtky. AVANS v roku 1999, 2000, 96–97.

- Paulík, J. 1965:* Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Študijné Zvesti AÚ SAV 15, 33–106.
- Paulinyiová, E. 1969:* Vznik a vývin Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v rokoch 1921–1945. In: Bartl, J. (ed.): Päťdesiat rokov Univerzity Komenského. Bratislava, 283–321.
- Polla, B. 1964:* PhDr. Ľudmila Kraskovská, C.Sc. šesťdesiatročná. Zborník SNM 58, História 4, 133–140.
- Polla, B. 1989:* Prvý archeologický ústav na Slovensku (K 50. výročiu založenia). Zborník SNM 83, História 29, 125–142.
- Plaček, M. – Bóna, M. (eds.) 2007:* Encyklopédia slovenských hradov. Praha – Bratislava 2007, 207–209.
- Prehľad 1939:* Prehľad prác v Slovenskom národnom múzeu. Časopis MSS 30, 22–27.
- Prehľad 1940:* Prehľad prác v Slovenskom národnom múzeu (1939). Časopis MSS 31, 26–32.
- Ruttikay, A. 1994:* Za doc. PhDr. Antonom Točíkom, DrSc. (1918–1994). Slovenská archeológia 42/1, 211–220.
- Rybecký, M. 1983:* Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre. Martin.
- Schvarc – Hallon 2010:* Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939–1945. Náčrt problematiky. In: Sokolovič, P. (ed.): Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IX. Bratislava, 259–284.
- Sláma, J. 1991:* Profesor Jan Eisner a Praha. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica 39–40, 119–125.
- Strelková, J. 2003:* Slovenské vlastivedné múzeum a Zemedelské múzeum v Bratislave ako priestor na realizáciu českých odborníkov z rôznych vedných odborov a oblastí participujúcich na múzejnej práci. Zborník SNM 97, Etnografia 44, 121–132.
- Synaková, L. 2017:* Ulica Antona Točíka. Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník 41, č. 12 (december), 18.
- Štulrajterová, J. 2017:* Úsilie o zachovanie akademickej autonómie na Slovenskej univerzite v období Slovenskej republiky 1939–1945. Historia Scholastica 3/2, 54–68.
- Šturma, F. 2010:* Čelákovické školství a odbojová činnosť učiteľů v době nacistické okupace. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Praha.
- Verešová, T. 2008:* Návrat Vojtecha Tuku na Slovensko. Človek a spoločnosť 11/2, 31–38.
- Vojáček, L. – Kolárik, J. – Gábriš, T. 2011:* Československé právne dejiny (1918–1992). Text a pramene. Bratislava.
- Výročná správa 1939:* Výročná správa o činnosti MSS R. 1938. Časopis MSS 30, 28–32.
- Zo života 1984:* Zo života jubilantky. In: Studeníková, E. – Zachar, L. (eds.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava, 8–9.
- Zpráva 1940:* Zpráva o činnosti archeologického ústavu v roce 1939. In: Zprávy památkové péče 4, zošit 5, 77.

Periodická tlač

- Boj proti povodniam na Záhori. Slovák, 18. november 1939, roč. 21, č. 266, 9.
- Dom dobrého prádla „Sponer“. Ľudový denník, 11. september 1935, roč. 2, č. 96, 4.
- Lekársky oznam. Slovenský denník, 29. marec 1931, roč. 14, č. 74, 5.
- Na regulácii Moravy sa pracuje. Slovák, 25. júl 1939, roč. 21, č. 168, 6.
- Nález bronzového meča v Lehôtke. Slovák, 18. október 1939, roč. 21, č. 240, 7.
- Otvorenie obchodu „EAS“. Slovenský denník, 9. august 1931, roč. 14, č. 181, 10.
- Poslucháčom univerzity. Slovenský denník, 18. september 1931, roč. 14, č. 214, 5.
- Povodne v Gajaroch. Slovák, 5. august 1939, roč. 21, č. 178, 7.
- Prenájom záhrady v Šali. Ľudová politika, 26. júna 1938, roč. 14, č. 145, 4.
- Regulácie slovenských riek. Robotnícke noviny, 2. február 1938, roč. 35, č. 26, 4.
- Slovenské národné múzeum. Nový svet, 31. máj 1941, roč. 16, č. 2, 7.
- Slovensko na melioračnej výstave v Prahe. Slovák, 22. máj 1938, roč. 20, č. 118, 10.
- Stavajú sa školy, verejné budovy, cesty, regulujú sa rieky a upravujú mestá. Slovák, 12. september 1939, roč. 21, č. 209, 4.
- Stavba regulácie Moravy zadaná. Slovák, 2. august 1939, roč. 21, č. 175, 5.
- Výskum staroslovenských mohýl v Nemečkách. Slovák, 21. október 1939, roč. 21, č. 243, 7.

Archívne pramene

- Archív UK v Bratislave, fond Rektorátu UK v Bratislave II., reg. zn. C/9, Zprávy o vývoji jednotlivých ústavov. Schválenie stanov proseminára pre maďarskú filológiu a pre seminár archeologický 1929–30, j. č. 1691/1929–30, škat. č. 96.
- Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1929–30. Bratislava 1929.
- Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1930–31. Bratislava b.r.
- Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1931–32. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1931–32. Bratislava b.r.
- Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1938–39. Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava b.r.
- Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v letnom semestri štud. roku 1938–39. Bratislava 1939.

Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1939–40.
Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1939–40. Bratislava b.r.

Soznam osôb a ústavov taktiež štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1940–41.
Soznam prednášok, ktoré sa budú konať v zimnom semestri štud. roku 1940–41. Bratislava b.r.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, inv. č. 364, škat. č. 68.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Plány vedecko-výskumných úloh, zn. B III, inv. č. 133, č.j. 20/40, škat. č. 14.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B XV, inv. č. 460, č.j. 26/40, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B XV, inv. č. 460, č.j. 31/40, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 10/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 23/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 35/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 26/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 32/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 60/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 62/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 67/1939, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 1240/39, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 268, č.j. 867/39, škat. č. 55.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 11/39, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 37/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 58/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 72/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 74/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 78/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 79/1939, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 144.185/39-IV, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.p. 145.673/39-IV, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 199, č.j. 146.378/39-IV, škat. č. 21.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, inv. č. 98, roč. 1946, Dôvodová zpráva archeologického ústavu – jeho zriadenia, škat. č. 4.

XVIII. výročná zpráva Masarykovho št. čsl. reál. gymnázia v Bratislave za školský rok 1936/37. Bratislava 1937.

Právne normy

Vládní nařízení č. 382 ze dne 23. prosince 1938 o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské

Vládne nariadenie č. 379/1938 Zb. z. a n.

Vládne nariadenie č. 32/1939 Sb. II

Ústavný zákon č. 299/1938 Zb. o autonómii Slovenskej krajiny

Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky

Zákon č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe

Zákon č. 168/1940 Sl. z. o Slovenskej univerzite v Bratislave

Internetové zdroje

<http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?IDosoby=46824> (citované dňa 13. septembra 2019)

<http://roudnice.knihovny.net/l.dll?hal~1000059127> (citované dňa 13. septembra 2019)

Použité skratky

AÚ SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied	reál. – reálny
AVANS – Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku	reg. – registratúrny
b.r. – bez roku	roč. – ročník
č. – číslo	Sb. – sbírka
č.j. – číslo jednotky	SNM – Slovenské národné múzeum
č.p. – číslo poradové	sv. – svätý
čsl. – československý	škat. – škatuľa
f. – fond	št. – štátny
inv. – inventárny	štud. – študijný
MSS – Muzeálna slovenská spoločnosť	Turč. – Turčiansky
MŠANO – Ministerstvo školstva a národnej osvety	UK – Univerzita Komenského
n. – nariadenie	z. – zákon/zákoník
odst. – odstavec	Zb. – zbierka
okr. – okres	zn. – značka

Summary

The year 1939 has a profound importance not only in the global history, but also in the history of Slovak archaeology. Previous years in the conditions of Czechoslovak republic brought significant development into the world of archaeology. New university in Bratislava with the independent department of archaeology was founded during at time. This was accompanied by the constitution of Slovak Homeland Museum and Agricultural Museum in Bratislava. Important role played also Slovak National Museum in the traditional Slovak cultural centre in Turčiansky Sv. Martin. However, all these institutions, except of Slovak National Museum, were personally dependent on Czech intelligence.

The department of archaeology at Comenius University in Bratislava was in pre-war period led by Czech professor Jan Eisner. In 30s he had to manage a plight concerning the continually changing seat of department. In spite of this problem, he still continued to hold his lectures. In 1939 he even held the position of faculty's dean. Political development at the end of 1938 caused personal changes (not only) in cultural and educational institutions in the entire republic. Almost all scientists of Czech origin, who helped to build the fundamentals of Slovak science, had to leave their positions. Among them was also Jan Eisner, who left university in June 1939. As his successor was appointed Eisner's former student – Vojtech Budaváry.

The foundation of Slovak state (later known as Slovak republic) in 1939 brought the need for establishment of new cultural institutions, which had till that time only one central seat in the former capital Prag. Thanks to that new Slovak Archaeological Institute came to life. However, it was organisationally incorporated into the private Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin. In the conditions of the new-founded state it had to face severe financial and personal problems. Its administration was delegated on Vojtech Budaváry, who had returned from State Archaeological Institute in Prag. It was him who had to administrate all rescue excavation in the entire country in the next years. From the very beginning the director of State Archeological Institute had to concentrate his attention on important archaeological sites (Stráže, Vysoká pri Morave and many others). Due to the political ambitions of the Third Reich's "cultural" establishment (Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe) in Slovakia Vojtech Budaváry as director of State Archaeological Institute had to adequately respond to the German activities.

Very fervent supporter of German-Slovak scientific cooperation was the Slovak Prime Minister and chancellor of the Comenius University (later Slovak University) Vojtech Tuka. He organised so called German-Slovak Scientific Camp (Deutsch-Slowakisches Wissenschaftslager), which was never carried out. However, he successfully arranged contacts with University of Leipzig, where young perspective Slovak students spent their studies. Among them was also Anton Točík, one of the most important and forming persons in Slovak archaeology in the post-war years.